

РОСІЙСЬКІ ПСЕВДОГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ КРЕМЛЯ НА ВЛАСНЕ СУСПІЛЬСТВО ТА СВІТОВУ ГРОМАДСЬКУ ДУМКУ

В. Паливода, *центр зовнішньополітичних досліджень НІСД*

Розглянуто використання владою Росії псевдогромадських організацій, створених для здійснення впливу на власне суспільство, донесення до світової громадськості вигідних Кремлю наративів. Наголошено на ролі спецслужб РФ у діяльності таких структур.

Висновки

1. Влада РФ використовує всі доступні їй форми та методи впливу на власне суспільство для виправдання агресії проти України, а також на суспільства зарубіжних країн з метою ослаблення міжнародного тиску та підриву євроатлантичної солідарності.

2. В умовах значного скорочення дипломатичної присутності РФ (фактично втрати більшості посад прикриття для ведення розвідки), передусім у країнах ЄС і НАТО, Москва все активніше намагатиметься використовувати «м'яку силу» через псевдогромадські організації.

Неурядові організації (NGO – англ. non-governmental organization) – потужний інструмент громадянського суспільства. Він виявився настільки ефективним, що чимало урядів його охоче використовують. Так з'явилися GONGO¹ – неурядові організації, створені та керовані державою. Особливо такі псевдогромадські організації набувають розвитку там, де демократія лише імітується, як-от, наприклад, у Росії².

¹ Аббревіатура від назви англійською мовою Government-Organized (або Operated) Non-Governmental Organization, що використовується для позначення номінально неурядових громадських об'єднань, створених з ініціативи та/або за участі держави.

² Історичним прообразом для російських GONGO можна вважати зубатовщину (С. Зубатов – жандармський полковник, ініціатор методу) або «поліцейський соціалізм». Назва закріпилася за одним із методів боротьби поліції Російської імперії з робітничим рухом напередодні революції 1905–1907 рр. Суть методу полягала у створенні під опікою царських властей і контролем поліції робітничих організацій («товариств взаємодопомоги»), які б відвертали робітників від революційної боротьби.

За останні роки в РФ за активної участі органів влади та ЗМІ створено численні GONGO. До їхнього правління входять діючі та колишні урядовці, депутати Державної думи, представники бюджетних наукових установ, а також співробітники спецслужб.

Російський фонд миру (далі – РФМ)³

Офіційно РФМ займається миротворчою діяльністю, гуманітарними питаннями, підтримкою ветеранів війни, допомогою дітям-сиротам та інвалідам. Має статус генерального консультанта Економічної та соціальної ради (ЕКОСОР) ООН та ЮНЕСКО. На вебсайті РФМ повідомляється, що організація надає особливого значення співпраці з РПЦ та іншими конфесіями для духовного відродження Росії.

До правління РФМ входять, зокрема: президент Російської академії наук Геннадій Красніков, сенатор РФ Андрій Денісов (колишній перший заступник глави МЗС), посол РФ у Болгарії Елеонора Мітрофанова, патріарх Московський і всієї Русі Кирило (колишній агент КДБ «Михайлов»⁴), ректор Московського державного інституту міжнародних відносин (далі – МДІМВ)⁵ Анатолій Торкунов.

Головою правління РФМ є депутат Державної думи РФ Леонід Слуцький⁶, який змінив на посаді лідера Ліберально-демократичної партії Росії, відомого шовініста Володимира Жириновського. У 2014 р. Л. Слуцький ініціював внесення до Кримінального кодексу РФ статті, що передбачає покарання за поширення інформації про політику СРСР під час Другої світової війни, яка не відповідає офіційному нарративу Кремля. Очільник Фонду організував у 2015–2016 рр. візити

³ Офіційна назва з 2003 р. – Міжнародний громадський фонд «Російський фонд миру» (РФМ). РФМ має представництва в Німеччині, Швейцарії, Фінляндії, Грузії, Киргизстані. До 2022 р. представництва РФМ діяли в США, Канаді, Франції, Ліхтенштейні, Болгарії. РФМ є правонаступником Радянського фонду миру, утвореного в 1961 р., який використовувався як відомство прикриття для співробітників КДБ та ГРУ ГШ ЗС СРСР, а також для проведення акцій впливу радянської розвідки за кордоном.

⁴ Глава РПЦ патріарх Кирило (Володимир Гундяєв) у 1971 р. у віці 24 років був призначений представником Московського патріархату при Всесвітній раді церков у Женеві, де він працював до 1974 р. (залишив країну після того, як потрапив у ДТП). Закордонне відрядження не могло відбутися без дозволу КДБ, зв'язки Кирила з цією організацією підтверджені розсекреченими документами радянських архівів та матеріалами спецслужб Швейцарії. Крім того, агентурне минуле патріарха опосередковано підтвердив у своїх спогадах Вадим Мельников, колишній офіцер резидентури КДБ СРСР у Берні, у якого, швидше за все, Кирило перебував на оперативному зв'язку. Після повернення до СРСР Кирило почав швидко просуватися в церковній ієрархії, чому сприяв його покровитель Никодим, єпископ Подільський і глава відділу зовнішніх церковних зв'язків РПЦ. На цю посаду Никодим був призначений за поданням КДБ, що теж підтверджено розсекреченими документами радянських архівів.

⁵ Цей навчальний заклад відомий як кузня кадрів для СЗР. Заняття проводять колишні офіцери радянської / російської розвідки. Наприклад, директор Центру європейських досліджень генерал-лейтенант у відставці Микола Грібін у 1980–1984 рр. був резидентом КДБ СРСР у Данії, потім служив у центральному апараті ПГУ. У 1997–2005 рр. очолював Академію СЗР РФ. Паралельно з роботою у МДІМВ викладає в Академії ФСБ та в Російській академії народного господарства та державної служби при Президенті РФ. Професором кафедри прикладного аналізу міжнародних проблем МДІМВ є колишній співробітник нелегальної розвідки СЗР Андрій Безруков, який понад 20 років жив у Північній Америці, займаючись шпигунством.

⁶ 5 січня 2024 р. Л. Слуцький зареєстрований як кандидат від ЛДПР на виборах президента РФ.

до окупованого Криму французьких парламентарів, яких особисто супроводжував туди. У 2019 р. Л. Слуцький також сприяв незаконному візиту на півострів представників Франції, на цей раз делегацію зустрів сам В. Путін.

РФМ допомагав Кремлю налагодити контакти з європейськими радикалами, окремими організаціями руху «жовтих жилетів» у Франції та «Альтернатива для Німеччини».

Свої зв'язки із зарубіжними політичними та науковими колами РФМ використовував для отримання інформації щодо конкретних осіб (зокрема, громадян Франції, США, Канади, Бельгії, Іспанії, Італії, Словенії, Індії, Бразилії, Ізраїлю та африканських країн), копії документів яких, як й інша конфіденційна інформація, передавалися військовій розвідці, відомій як ГРУ – Головне розвідувальне управління. За контакт зі спецслужбами відповідає заступниця голови правління РФМ Олена Суторміна, яка спеціалізується на французькому напрямі роботи організації.

Близькою особою до Л. Слуцького є Марія Ходинська-Голенищева, яка, за даними порталу «The Insider», була завербована 4-м Управлінням ГРУ⁷ у 2015 р. У той час вона обіймала посаду другого секретаря Постійного представництва РФ при Відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві та брала участь у переговорах між офіційною владою Сирії та сирійською опозицією⁸. Крім звітів про перебіг перемовин, вона також передала ГРУ карти з розташуванням підрозділів противників режиму Башара Асада, котрі російські війська використали під час участі в конфлікті на боці сирійського диктатора.

Російські GONGO і спецслужби РФ

Характерною рисою російських GONGO є їхній тісний зв'язок зі спецслужбами та силовими структурами. Наприклад, Російську асоціацію міжнародного співробітництва очолює колишній директор ФСБ Сергій Степашин (одночасно він також є головою Імператорського православного палестинського товариства⁹), а міністр оборони Сергій Шойгу, якому підпорядковане ГРУ, очолює Російське географічне товариство.

Російські GONGO та аналітичні центри, котрі фінансує Росія, діють у рамках свого бачення «м'якої сили», яке базується на впливі, а не на привабливості, й суперечить принципам демократії та правам людини. Таке бачення пропонує

⁷ Підрозділ ГРУ, який займається ведення розвіддільності в країнах Африки та Близького Сходу.

⁸ Нагороджена медалями МО РФ «Учаснику військової операції в Сирії» та «За зміцнення бойової співдружності».

⁹ Створене в 1882 р. під девізом «Збережемо Росію у Святій землі». Свою діяльність у нинішньому вигляді організація відновила в 1992 р., не без сприяння РПЦ та її кураторів зі спецслужб. Головою Опікунської ради ІППТ є Микола Токарев, голова правління і президент ПАТ «Транснефть», товариш по службі В. Путіна в НДР по лінії розвідки. За висновками експертів, серед внутрішніх та зовнішніх інструментів Кремля ІППТ відіграє роль розвідувально-дипломатичного та релігійного компонента, націленого на формування та реалізацію політичного курсу російського режиму.

«традиційні цінності» та «сильне лідерство» і просуває наратив про те, що США є спільним ворогом Росії та Європи.

Російські GONGO, зокрема РФМ і «**Росспівробітництво**»¹⁰, до 2022 р. мали численні філії в ЄС (після їх закриття акцент зміщено на використання прокремлівських ЗМІ та соцмереж). Зазвичай такі GONGO орієнтовані на так зване російське зарубіжжя¹¹ та громадян РФ, які мешкають за кордоном. Деякі з них надають гранти на поширення російської культури та політичних ідей. Кураторами псевдогромадських організацій є такі високопоставлені особи, як голова МЗС Сергій Лавров, заступник голови Ради Федерації Костянтин Косачов, генеральний директор Громадського телебачення Росії Віталій Ігнатенко.

Розглянемо деякі особливо активні російські GONGO.

Фонд підтримки публічної дипломатії імені О. М. Горчакова¹². Створений у 2010 р. як інструмент реалізації цілей Російської ради з міжнародних справ. Засновник Фонду – МЗС РФ, а його кошторис формується, зокрема, за рахунок федерального бюджету. Фонд був організатором різноманітних заходів, як-от: Балканський діалог, Російсько-німецький форум культурної дипломатії, Діалог в ім'я майбутнього для представників СНД і країн Балтії. З Фондом співпрацював кореспондент агентства «Росія сьогодні» Леонід Свіридов, якого у 2015 р. видворили з Польщі за шпигунську діяльність.

Російський інститут стратегічних досліджень (далі – РІСД)¹³. Започаткований у 1992 р. як структурний підрозділ Служби зовнішньої розвідки (в/ч 61360). З 2009 р. має статус федеральної наукової установи, яка фінансується з федерального бюджету. Директор РІСД – Михайло Фрадков, колишній прем'єр-міністр РФ, директор Служби зовнішньої розвідки (СЗР) у 2007–2016 рр.¹⁴.

Зазначимо також кілька аналітичних центрів Росії, які базуються в Європі та реалізують прокремлівські наративи.

Інститут демократії та співробітництва (далі – ІДС)¹⁵. Створений у 2008 р. в Парижі за аналогією з американською організацією Freedom House. Заявлена мета діяльності Інституту – моніторинг порушень прав людини в США та Європі.

¹⁰ Офіційна назва – Федеральне агентство у справах СНД, співвітчизників, які проживають за кордоном, і з міжнародної гуманітарної співпраці. Представництва «Росспівробітництва» (як і його попередника – Союзу радянських товариств дружби та культурного зв'язку із зарубіжними країнами) у 80 країнах світу активно використовувалися спецслужбами РФ як відомство прикриття для їхніх співробітників.

¹¹ За оцінками ООН на 2021 р., за кордоном проживає понад 10 млн вихідців із Росії, що є третім за величиною показником у світі (після Індії та Мексики).

¹² У 2015 р. офіс Фонду в Києві закрито через антидержавну пропаганду, яка ним проводилась.

¹³ Див. також інформаційно-аналітичну довідку «Російський інститут стратегічних досліджень як інструмент гібридної війни та «розвідслужба» Кремля», № 293/471 від 27.05.2020 р.

¹⁴ За деякими даними, у 1972–1973 рр. М. Фрадков навчався на курсах технічних перекладачів англійської мови при КДБ. У 1973–1975 рр. він працював інженером-перекладачем при апараті радника з економічних питань посольства СРСР в Індії. За висновками експертів, М. Фрадков не був кадровим офіцером розвідки, але перебував в агентурному апараті КДБ.

¹⁵ Див. також Паливода В. О. «Спеціальні служби Росії у Франції: від традиційних форм розвідувальної діяльності до використання «м'якої сили». URL: <http://orpk.com.ua/спеціальні-служби-росії-у-франції-від/>

За задумом Кремля, мав стати відповіддю на європейські організації, які контролюють дотримання прав людини в РФ. Основні зусилля ІДС спрямовані на поліпшення іміджу Росії на Заході. До 2022 р. ІДС активно працював по всій Європі спільно з партнерами в Римі, Берліні та Празі (філію в Нью-Йорку закрито у 2015 р.). Директорка ІДС – колишня депутатка Державної думи РФ Наталія Нарочницька¹⁶. До складу керівництва ІДС входить британський філософ та історик Джон Лафленд, який у своїх публікаціях критикує зовнішню політику США, стверджуючи, що Вашингтон сприяв зміні влади в низці колишніх радянських республік. Джерела фінансування ІДС офіційно не розголошуються. За деякими даними, Інститут отримує гранти президента РФ через «Фонд вивчення історичної перспективи», на чолі з тією ж Н. Нарочницькою.

Дослідницький інститут «Діалог цивілізацій». Заснований у 2016 р. як міжнародна некомерційна організація, що займається вивченням питань міжнародних відносин. Його головний офіс розташований у Берліні, а в Москві та Відні працюють представництва. Декларована мета діяльності Інституту – підготовка рекомендацій у сфері запобігання розвитку конфліктів і зниження напруженості у світі. Засновники Інституту: колишній генеральний секретар Ради Європи Вальтер Швіммер, професор Геттінгенського університету Петер Вольфганг Шульце та завідувач кафедри державної політики факультету політології МДУ ім. М. В. Ломоносова Володимир Якунін¹⁷.

Росія також спонсорує низку аналітичних центрів, які є своєрідними «клонами» існуючих європейських інституцій. Наприклад, **Євразійська обсерваторія за демократію та вибори**, заснована у 2006 р. з офісами у Брюсселі, Парижі, Москві, Сочі та Кишиневі. Зазначена структура відома тим, що легітимізувала вибори на українських територіях, окупованих Росією. Організація створена за зразком Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ. Очолюють її бельгійські активісти Люк Мішель і Жан-П'єр Вандер Міссен, які є послідовниками бельгійського політика-неонациста Жана-Франсуа Тіріара. У 2014 р. організація заявила на своєму вебсайті, що поділяє цінності нинішнього російського керівництва на чолі з В. Путіним.

¹⁶ У 1982–1989 рр. працювала в Секретаріаті ООН у Нью-Йорку, тому, безумовно, була пов'язана з радянською розвідкою. У 2018 р. – довірена особа кандидата на посаду президента РФ В. Путіна.

¹⁷ Колишній співробітник ПГУ КДБ СРСР, потім – бізнес-партнер і близький соратник В. Путіна, президент ВАТ «Російські залізниці» у 2003–2015 рр.